

מהומות מאי 2021 והשלכותיהן

מאת ד"ר דורון מצא

מבט מבס"א מס' 2,067, 8 ביוני 2021

תקציר: מהומות חודש מאי מעלות שאלות מהותיות לגבי גורל הפרדיגמה שעמדה בבסיס יחסי יהודים-ערבים בעשור האחרון.

פרעות חודש מאי פורשו בשיח הציבורי והפוליטי היהודי בישראל דרך פריזמה דיכוטומית ברורה. בחוגי הימין ראו את התנפלות ערביי ישראל על שכניהם היהודים במונחי "שיח 1948" - דוגמה נוספת למאבק הבלתי-פתיר בין יהודים לבין פלסטינים במרחב שבין הים לנהר. בחוגי השמאל לעומת זאת העדיפו לראות את פרץ האלימות כפעולות של קבוצות קיצוניות משני הצדדים שאינן אמורות להפריע לדו-קיום בין יהודים לבין ערבים בישראל.

האמת אינה נמצאת בצד זה או אחר, גם אם כל אחד מהסברים מכיל חלק מתמונת המציאות. על מסגור אירועי 2021 בערים המעורבות להיעשות תוך התחברות לתהליכי העומק שהתחוללו בשנים האחרונות במגזר הערבי בכלל וביחסים בינו לבין המדינה בפרט. הדבר הבולט באותם אירועים אלימים שהתחוללו היא העובדה שהם פרצו דווקא אחר תקופה שניתן להגדירה כתקופת זוהר ביחסי המדינה עם אזרחיה הערבים.

שני תהליכי מאקרו הגדירו את העשור האחרון ביחסי ערביי ישראל ומדינת ישראל. האחד, מהלך שילוב נרחב של ערביי ישראל בחיי הכלכלה הישראלית. הדבר בא לביטוי מעשי וסמלי בהחלטת הממשלה 922 (דצמבר 2015) שהקצתה מיליארדים לטיפול בסוגיות חברתיות-כלכליות בוערות בחברה הערבית וסימנה את שילוב המיעוט הערבי בכלכלה הישראלית כיעד לאומי כגורם צמיחה משמעותי.

התהליך השני התבטא בתנועת ערביי ישראל לעבר פרגמטיות פוליטית והקטנת עיסוקם בסוגיות לאומיות. במקביל הסכימה האליטה הפוליטית הערבית לשתף פעולה עם ממשלות הימין בקידום תהליכי השילוב הכלכליים חרף ניגודי ההשקפה בשאלת מעמדו הלאומי של המיעוט הערבי בישראל. התנועה לעבר פרגמטיות נבעה ממגוון סיבות, ביניהן מחויבות הממשלה למהלך השילוב הכלכלי, דעיכת סדר היום המדיני בהקשר הפלסטיני, והיציבות הביטחונית היחסית שהושגה בשטחי יהודה ושומרון במהלך העשור האחרון.

בתקופת משבר הקורונה התהדק שיתוף הפעולה בין המדינה לבין המיעוט הערבי אף יותר. לראשונה מאז ימי הממשל הצבאי שב צה"ל לישובים הערביים, והפעם בתפקיד אחר - חיילי פיקוד העורף הוצבו בכפר קאסם, בטייבה, בג'לג'וליה ובישובים ערבים נוספים לסיוע בהסברה אודות מגפת הקורונה ולהגיש סיוע לקשישים ולנזקקים. זה

הרקע להופעתו של מנצור עבאס שסימן שלב חדש של שיתוף פעולה עם מפלגות ציוניות. עבאס ביקש להפוך את הפרגמטיזם הערבי ואת שיתוף הפעולה הסמוי של פוליטיקאים ערבים עם ממשלות הימין לאידיאולוגיה מוצהרת. אידיאולוגיה זו קיבלה לגיטימציה ציבורית כאשר מפלגת רע"ם הצליחה לקבל בבחירות ארבעה מנדטים לאחר שהתפלגה מהרשימה המשותפת.

תהליכי השילוב הכלכלי והפרגמטיות הפוליטית ביחסי ישראל עם אזרחיה הערבים התחברו לתהליכים דומים שהתרחשו במרחב המזרח התיכון. הסכמי אברהם ותנופת הנורמליזציה בין ישראל לבין העולם הערבי יצרה פרדיגמה אזורית חדשה המבוססת על רעיון תועלתני-פרגמטי של העדפת כלכלה, רמת חיים ואיכותם על פני עניינים הנוגעים לפוליטיקת הזהות של השחקנים המקומיים.

אז מה גרם לפרעות מאי? בשונה ממהומות אוקטובר 2000, פרעות מאי לא התחוללו בגליל שם מרוכזת מרבית האוכלוסייה הערבית. נכון שהיו גילויי אלימות בנקודות גיאוגרפיות מסוימות בצפון המדינה אך המהומות העיקריות היו בערים המעורבות. ניכר שבאירועי האלימות האחרונים הייתה מעורבת לצד גורמים פליליים גם אוכלוסייה חלשה שלא הצליחה להצטרף למהלך השילוב הכלכלי בין המדינה לבין מעמד הביניים הערבי. הדבר מזכיר את אירועי "האביב הערבי" שהחלו במצרים ובצפון אפריקה על רקע חוסר הנחת של צעירים מאי-השתלבותם בתהליכי הצמיחה הכלכליים שעברו אותן מדינות.

בנוסף, יכולת המנהיגות הערבית-ישראלית להמשיך ולשתף פעולה עם מודל השילוב התבררה כמוגבלת. הפוליטיקה הערבית נחצתה בין שני גורמים - ההגמוניה הפוליטית הוותיקה המהווה את הציר המכונן של הרשימה המשותפת, והמנהיגות החדשה של עבאס שקרא תגר עליה. במקום פוליטיקת הזהות הלאומית של המיעוט הערבי שההגמוניה הוותיקה מקדמת מאז שנות השבעים של המאה העשרים, הציג עבאס משנה פוליטית חתרנית במונחים היסטוריים - תעדוף אינטרסים כלכליים וחברתיים על פני חזון השוויון הלאומי. המנהיגות הערבית הוותיקה חתרה בחודשים האחרונים להשיב את השיח במגזר הערבי לפוליטיקת הזהות הלאומית, והאירועים האלימים בירושלים, תוך העמדת שקר "הסכנה לאל-אקצא" במרכזם, סיפקו מצע נוח לשיבה משיח כלכלי-חברתי לשיח לאומי.

גורם נוסף לפרוץ המהומות נעוץ בהקשר המדיני-פוליטי הכולל, ובכלל זה הדימוי של חולשת המדינה ומנגנוניה שהועמק על רקע משבר הקורונה; המשבר הפוליטי העמוק שהביא לא רק לארבע מערכות בחירות בשנתיים האחרונות אלא אף להחלשת מעמדו הפוליטי של נתניהו שתפקד כציר מכונן בסדר החדש שנוצר במזרח התיכון בעשור האחרון; ושובה של פוליטיקת הזהויות בחסות הממשל החדש בארצות הברית שהפנה עורף לסדר הכלכלי-תועלתני שקידם הממשל הקודם.

מה שהתחולל בערים המעורבות בישראל היה אם כן תגובת נגד משולשת - סוציולוגית, פוליטית ומערכתית - לתפיסת העולם הפרגמטית-תועלתנית שהדריכה את היחסים בין המדינה לבין המיעוט הערבי בעשור האחרון. תפיסה זו אותגרה מלמעלה על-ידי האליטה הערבית הוותיקה שפעלה במסגרת פוליטיקת הזהות הלאומית ומלמטה על-ידי הפריפריה הערבית בערים המעורבות ובנגב, וכל זה במסגור הקשרים רחבים יותר.

ומה הלאה? המהומות מעלות שאלות מהותיות לא רק לגבי תוכן המושגים השחוקים - "דו-קיום" מזה ו"קונפליקט מובנה" מזה - אלא בעיקר לגבי גורל הפרדיגמה שעמדה בבסיס יחסי יהודים-ערבים בעשור האחרון. בהקשר זה, אין ספק שהפרעות הפרו את נקודת שיווי המשקל של מערכת היחסים בין ערביי ישראל לבין המדינה, וזאת בדומה לאירועי יום האדמה של 1976 ולאירועי אוקטובר 2000. פרעות מאי היו חריגות ביותר בהיקף השתתפות הציבור הערבי ובחומרת האלימות שאפיינה אותן, ואף בהקשר

הכולל של מהומות אלימות בתוך המדינה בעיצומו של סבב לחימה בין ישראל לבין חמאס.

לאורך מהומות מאי אותה הממשלה על כוונתה לרסן את המהומות גם באמצעות כלים שלרוב מופעלים בהקשרי טרור לאומי. שירות הביטחון הכללי הופעל לצורך איתור מעורבים באלימות וסיכול מוקדם, כוחות משמר הגבול הפועלים בעיקר בשטחי יו"ש נפרסו בערים המעורבות והממשלה אף אותה על נכונותה להשתמש בכוחות צבא לדיכוי המהומות האלימות.

האם תהיה חזרה למודל המשלב בין שיתוף פעולה כלכלי לבין פרגמטיות פוליטית או שנקודת האיזון ביחסי ערביי ישראל ומדינת ישראל תשתנה, ואם כן באיזה אופן? מטבע הדברים, קשה מאוד לתת מענה ברור לשאלה זו בעיתוי הנוכחי. עם זאת, ניתן לסמן מספר גורמים העשויים לדחוף להמשכיות מודל השילוב לצד מספר גורמים העלולים לדחוף לפירוק מודל זה.

בין הגורמים העשויים לדחוף להמשכיות מודל השילוב ניתן לציין את התמיכה מבחוץ של רע"ם בממשלת בנט-לפיד (אם אכן תקום). הצלחה פוליטית של עבאס תאשש את תקפות הגישה הפרגמטית שהוא מציע. אינטרסים כלכליים של כלל הצדדים עשויים אף הם לדחוף להמשכיות מודל השילוב.

בין הגורמים העלולים לדחוף לפירוק מודל השילוב ניתן לציין את השפעותיו הכלכליות של משבר הקורונה שתבאנה בסופו של דבר לצמצום הוצאות הממשלה ולקיצוצים – דבר שיעמיד בסכנה את המשך יישום תוכנית החומש הכלכלית למגזר הערבי. בנוסף, הרכבה ההטרוגני של ממשלת בנט-לפיד עלול לעודד את שיח השוויון הלאומי - שיח שמן הסתם יקבל רוח גבית מהנהגת הרשימה המשותפת שתרצה לאתגר את גישתו של עבאס. שינוי בעצימות העימות מול חמאס ברצועת עזה עלול אף הוא להשפיע לרעה על היחסים בין האזרחים היהודים לערבים באופן שיקשה על המערכת לשוב לנקודת שיווי המשקל שהייתה מצויה בה לפני פרעות מאי. בנסיבות אלה, אין ספק שהקלישאה הידועה "ימים יגידו" מעולם לא הייתה נכונה יותר לאפיון המציאות הנוכחית של יחסי ערבים-יהודים-מדינת ישראל.

המאמר התפרסם באתר דיומא ב-1.6.2021.

* ד"ר דורון מצא הוא חוקר במרכז בס"א, מילא בעברו תפקידים בכירים במערך המודיעין הישראלי.